

Tuomas Heikkilä, *Pyhän Henrikin legenda*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1039. SKS: Helsinki 2005. 463 s.

Keskiaikaiseen pyhimykseen voi maallistuneessa Suomessakin liittyä melkoisia arvolatauksia, mitä osoittaa viime aikojen kuuma kysymys piispa Henrikin pyhänjäännösten ”oikeasta” sijoituspaikasta. Ei siis ihme, että tutkijoiden kriittiset kommentit Henrikin ja hänen surmaajanaan pidetyn Lallin historiallisesta todenmukaisuudesta ovat kirvoittaneet keskustelua ja tunnepitoisia vastaväitteitä. Kysymys on saatettu kokea yhteiseen omaisuuteen kajoamiseksi, kansallisaarten reposteluksi ja suomalaisen identiteetin keskeisen kulmakiven kyseenalaistamiseksi.

Voidaan kuitenkin kysyä, eikö juuri itsestäänselvyyksien kyseenalaistaminen, purkaminen ja tarkastelu uudessa valossa ole historiantutkimuksen tehtävä? Aatehistoriallisesta näkökulmasta katsottuna niin kutsuttujen historiallisten faktojen selvittäminen on tärkeää pohjatyötä, mutta vasta historialle kulloinkin annettujen merkitysten tutkiminen ja pohtiminen herättää sen toden teolla eloon.

Tuomas Heikkilä on urakoinut *Pyhän Henrikin legenda* -teoksessaan näillä molemmilla rintamilla. Hän on analysoinut ja koonnut samoihin kansiin tiedot Pyhän Henrikin legendan – Suomen vanhimman säilyneen teoksen – keskiaikaisista toisoinnoista sekä kartoittanut niiden suhteet niin toisiinsa kuin muihinkin keskiajan kirjallisiin tuotoksiin. Stemmatologinen perustutkimus, eli sen selvittäminen, milloin tekstiin on tehty mitään lisäyksiä tai muutoksia ja mikä niiden mahdollinen alkuperä on, muodostaa perustan myös piispa Henrikin historiallisen kuvan ja sen muotoutumisen tutkimiselle.

Keskiaikaiselle kirjalliselle tuotannolle oli tyypillistä, että tekstejä muuteltiin, laajennettiin ja lyhenneltiin kulloistenkin tarpeiden mukaan.

Esimerkiksi pyhimyselämäkerran tiedollisia aukkopaiikkoja saatettiin paikkailla lainoilla muista teksteistä lisäillen siihen niin pyhälle soveliaita elämänvaiheita kuin ihmeitäkin. Tässä ei nähty mitään moraalisesti arveluttavaa. Olihan pyhimys itsessään ideaali ja mallikuva, jonka pyhät piirteet nähtiin yleismaailmallisina ja ikuisina. Maalliset yksityiskohdat olivat keskiaikaisen maailmankäsityksen valossa toisarvoisia ja jopa arveluttavia etenkin, jos ne loivat ristiriitoja. Kaikenlainen eripura nähtiin Perkeleen pyrkimyksenä lietsoa epäjärjestystä Jumalan luomassa harmonisessa ja täydellisessä universumissa.

Kuten Heikkilä toteaa, keskiaikaiselle ihmiselle olisi ollut toisarvoista, pitivätkö pyhimyskertomuksen yksityiskohdat historiallisesti paikkansa. Tärkeintä oli, että kyseessä todella oli pyhimys, minkä puolestaan todistivat ihmeet ja vastaukset rukouksiin.

Maailmankuvallinen ero nykyisen ja keskiaikaisen ihmisen välillä saa kuitenkin jo itsessään aikaan sen, että kirjallisten lähteiden historiallisuuteen on syytä suhtautua varovaisesti. Mitä piispa Henrikiin tulee, varhaisimmat hänestä kertovat tekstit on kirjoitettu yli sata vuotta hänen kuolemansa jälkeen, mikä lisää niiden epävarmuutta faktojen lähteinä. Sen sijaan aikansa ajatusmaailman, käsitteiden, uskomusten ja kulttuurivaikutteiden leviämisen valottajina ne ovat mitä arvokkainta materiaalia.

Heikkilä aloittaakin matkansa Henrikin legendan juurille kysymällä, mitä piispasta ylipäänsä voidaan säilyneiden lähteiden valossa tietää sekä selvittämällä, millaisia nuo lähteet ovat tyypiltään ja luonteeltaan. Tältä pohjalta hän pyrkii liittämään pyhän Henrikin kultin kehittymisen historialliseen yhteyteensä niin Suomen alueen osalta kuin suhteessa muihin pohjoismaisiin ja länsieurooppalaisiin pyhimyskultteihinkin. Heikkilän mukaan on mahdollista, että paikallisesti Henrikiä kunnioitettiin pyhimyksenä jo 1100-luvulla, joskin itse legendateksti laadittiin luultavasti vasta 1200-luvun lopulla. Tuolloin myös itse kultti alkoi levitä ja kehittyä ja tulla liitettyksi nimenomaan Turun hiippakuntaan. Tyystin poissa laskuista ei ole sekään, että piispan hahmo olisi kokonaisuudessaan luotu vasta 1200-luvulla kehittyvän hiippakunnan tarpeisiin. Tämäkin mahdollisuus on otettava huomioon, koska Henrikin kultista ei ole säilynyt lainkaan todisteita 1100-luvun puolelta.

Kuvaavaa on, että toisin kuin myöhemmässä historiankirjoituksessa on mielellään esitetty, itse legendatoisinnoissa Henrikiä ei mainita

Suomen tai Turun piispana. Heikkilä toteaa, että katolisen kirkon käytännöt huomioon ottaen nimitys olisikin Henrikin tapauksessa ollut varsin epätodennäköinen. Ajatus ”Suomen piispa Henrikistä” lienee hyvä esimerkki siitä, kuinka keskiaikainen legenda on elänyt omaa elämäänsä kirkollisten ja poliittisten tilanteiden vanavedessä.

Yhtä kaikki, varsinaiseen kukoistukseensa pyhän Henrikin kunnioitus nousi 1300-luvun mittaan saavuttaen huippunsa 1400-luvulla. Kehityksestä kertovat muun muassa Henrikin esiintyminen Turun piispan kontrasinetissä vuonna 1300, maininta pyhän Henrikin päivästä vuodelta 1335 sekä relikvaarion hankkiminen Turkuun. Henrik-aiheisten käsikirjoitusten määrä nousee kohti 1400-luvun loppua, jolloin pyhimys mainitaan lukuisissa saarnateksteissä.

Tuomas Heikkilä jäljittää kirjansa ensimmäisessä osiossa paitsi Henrikin pyhimykseksi julistamisen ja hänen pyhänjäännöskulttinsa vaiheita, myös Henrikin levinneisyyttä kirkkojen patronuksena eli suojeluspyhimyksenä. Säilyneiden Henrik-aiheisten seinämaalausten ja veistosten kertoo Heikkilän mukaan siitä, että pyhimyksen kunnioitus oli laajempaa kuin pelkkä patronusten määrä antaisi ymmärtää. Nämä kuvalliset esitykset on pyritty teoksessa kokoamaan ensimmäistä kertaa samojen kansien väliin.

Itse pyhimyselämäkerrassa on Heikkilän mukaan erikoista se, että se jättää huomiotta pyhimyksen lapsuuden aloittaen kerronnan suoraan Henrikin toiminnasta Ruotsissa. Muutenkin teksti on jopa keskiaikaisen, malleihin perustavan kirjallisen tuotannon valossa keskimääräistä yleisluontoisempi. Vasta pyhimyksen kuolemasta alkava, sisällöltään varsin tyyppillinen ihmeluettelokaan ei ole yhtä pitkä kuin yleensä, joskin kirjoittaja arvelee, että se saattoi johtua myös kultin vakiintumisesta jo 1200–1300-luvuilla. Tuolloin sitä vahvistavia ihmeitä ei olisi tarvittu kovin suurta määrää. Mahdollista on myös se, että ihmeteoista olisi ollut olemassa laajempikin esitys. Kronologisuuden puuttuminen kertoo puolestaan siitä, että ihmekokoelma olisi koottu pitkän ajan kuluessa.

Tuomas Heikkilän kunnianhimoinen projekti on perusteellisine tekstikuvauksineen ja editioluetteloineen hyödyllinen tietolähde historiaa työkseen tutkiville. Kirja on samalla kiinnostavaa ja yleistajuista lukemista kaikille Pohjoismaiden ja Euroopan keskiajasta ja aatehistoriasta kiinnostuneille. Se kertoo paitsi keskiajan maailmankuvasta ja kosmologiasta, myös siitä, kuinka samat kristilliset teemat ja ideat yhdistivät keskiajalla koko Euroopan alueen. Niinpä

suomalaisten kansalliseen historiakuvaansa liittämä myytti pyhästä Henrikistä ja Lallista on paikallisine erikoispiirteineenkin osa yleiseurooppalaista aateperintöä.

Kati Parppei, fil.maist.
Tutkijakoulutettava, Joensuun yliopisto
kati.parppei @ joensuu.fi